

Տիգրան Կամսարականի բառապատարին տարրերը

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Տիգրան Կամսարական կը հանդիսանայ 80-ական թուականներու արեւմտահայ դրականութեան իրապաշտ դպրոցին ամենավաւերական դէմքերէն մէկը, որ իր վարժապետին Աղջիկը վէպով եկաւ (Յ. Պարոնեանի Մեծապատիւ Մուրացկաններէն ետք) տիրական հիմնաւորում տալու իրապաշտ վէպին:

Այս վէպը արմատական շեղում մըն էր Կամսարականը անմիջականօրէն նախորդող եւ անոր ժամանակակից վիպապաշտ վիպագրութեան, որ երկար առեւն հոգեկան գլխաւոր սնունդը կը կազմէր անհատական եւ ազգային ուժանթիզմով տողորուած սերունդի մը: «Հին ուռուցիկ զրականութիւնը, «եռգի»ի, «վարդ»ի, «սոխակ»ի բոսորացած նանրարանութիւնները, դպրոցական յաւակնոտ ճառերը, պատուելիական քնարեր դրուածքները»(1), կ'ըսէ Հրանդ Ասատուր, այլեւս չէին գոհացներ հանրութեան դրական ճաշակն ու պահանջները: Կարիքը կը զգացուէր նորի, հասարակութեան համար աւելի շօշափելի ու կենդանի դրականութեան, որ իրական գոյներով եւ իշխարուեստական թարմ լիցքով վերարտադրէր կեանքը:

Գրականութիւնը կեանքին մօտեցնելու, ժողովրդայնացնելու այս շնորհակալ ճիգին հաւաքաբար թուեցաւ Արփիար Արփիարեանի գլխաւորութեամբ Արեւիլի շուրջ համախմբուած գրողներու առաջատար սերունդը՝ օրուան կեանքէն վերցուած պատմութեան, նորավէպերով ու քրոնիկներով: Փոքր կտաւի այս պատկերները սա-

1) «Արեւիլ», 1898, քիւ 3771:

կայն, հեռու էին դեռ կեանքի լայն զեղարուեստական ընդգրկումներէն: Անհրաժեշտ էր առաւել լայնապարփակը: Այս կենսական պահանջին ամենէն աւելի եւ առաջ, կը գիտակցէր մեծ վարպետը՝ Ա. Արփիարեան, որ կ'ըսէր. «Նորավէպերն կոչուած չեն մեծ ազդեցութիւն մը ունենալ. այդ կոչումը վիպասանութեան պահուած է» (2): Արդարեւ, այս բացը զոցելու համար, Արփիարեան ի'նք եղաւ առաջին թելադրողը Կամսարականին, որ ձեռնարկէ իրապաշտ վէպի մը գրութեան: Եւ, 1888 թ.ին, Կամսարական հրապարակ հանեց Վարժապետին Ազջիկը վէպը, որ իր ծաւալով ու զեղարուեստական տարողութեամբ, որակային փառապսակը հանդիսացաւ Արեւիկի էջերէն՝ կեանքի հատուածական պատումներով սկսած իրապաշտ իրականութեան:

Գիրքը շնորհալից աղմուկ հանեց զրական շրջանակներուն մէջ, զայն թակղեցուց զրական հին սերունդի շարք մը ներկայացուցիչներ, որոնք անմիջապէս զրոհի անցան՝ դատաւիտելու ու պարսաւելու համար երիտասարդ հեղինակին նորարար ճիգը:

Արեւմտահայ զրականութիւնը դադարաւորական ու զեղարուեստական նոր մակարդակի բարձրացնող, զայն նոր որակով օժտող այս յանդուգն երկին անմիջական պաշտպանութեան դիրքերուն վըրայ կանգնեցաւ փաղանդը Արեւիկի, եւ Մալխի իրապաշտ, նորարար ոգիով տողորուած սերունդին: Ջերմ դրուատականով հանդէս եկաւ նաեւ քննադատական իրապաշտութեան անզուգական վարպետ Յակոբ Պարոնեանը, նոյնպէս՝ Շիրվանզադէն եւ արեւելահայ Մուրմամսաթերթը, որուն մէջ Պերճ Պռոշեան գրախօսականով մը Վարժապետին Ազջիկը կոչեց՝ «պատուական գործ... լեզուն ճոխ եւ սահուն, նկարագրուած տեսարանները եւ պատկերները փայլուն եւ ճշգրիտ» (3):

Արեւմտահայ իրականութեան, յատկապէս պոլսահայ կեանքին մէջ, դասակարգային շերտաւորումներու շեշտուածութեան բերումով յառաջացած ընկերային նոր յարաբերութիւնները, քաղքենիական բարքերու եւ մտայնութեան աստիճանական տիրակալութիւնը, շատ ընականօրէն իրենց անդրադարձը պիտի ունենային զրականութեան մէջ, դրսեւորէին կեանքի նոր հակասութիւնները, յոյց տային տիրող խաւերուն արհամարհական, տարամբժ տրամադրութիւններն ու վերաբերմունքը ժողովուրդի խոնարհ խաւերուն հանդէպ: Ահա՛ այն, ինչ Կամսարական իր Վարժապետին Ազջիկը վէպով պատկերած է զեղարուեստականօրէն:

2) Տես՝ Բ. Մարգարեան, Տիգրան Կամսարական, Երեւան, 1964, էջ 74:

3) «Մուրմ», 1889, քիւ 5, էջ 792:

Գաղափարական-թեմատիկական նորարարութեան եւ ժողովրդայնութեան տեսակէտով, իր ժամանակին համար որակային շրջագարձ հանդիսացող Վարժապետին Ազըիկը, նոյն ատեն խոշոր նպաստ մըն էր ժողովրդականացմանը գրեթէ կազմաւորուած արեւմտահայ գրական լեզուին, որուն համար այնքան բծախնդրօրէն կը պայքարէին ութսունականները:

Վարժապետին Ազըիկը վէպէն առաջ եւ ետք, Կամսարական դրած է նաեւ շարք մը նորավէպեր, քրոնիկներ ու թատրերգութիւն մը՝ Փրկանք (հեղինակակցութեամբ Միքայէլ Կիւրճեանի), որոնք յեղարուեստականօրէն չունին նախորդ՝ Վարժապետին Ազըիկը վէպին հմայքն ու արժէքը, իսկ լեզուական առումով կը կրեն, առաւել կամ նուազ չափով, իրենց ժամանակի կնիքը:

Ութսունականները՝ բացի գրական-գեղագիտական հայեացքներէն, կը հետապնդէին նաեւ հայերէն գրական լեզուին մշակումը, հարստացումն ու կատարելագործումը՝ առաւելագոյնս օգտագործելով անոր ձկունութիւնն ու նրբերանգները:

Գրել ժողովուրդին մատչելի, դիւրամբնելի լեզուով: Ահա՛ այս էր ութսունականներու մեծագոյն առաջադրանքը, որուն համար անսպառ աղբիւր կը հանդիսանար ժողովուրդի խօսակցական լեզուն: Ա. Արփիարեան այս մասին շատ դիպուկ կերպով ակնարկած է. «Ժողովուրդի բերանը մագաղաթէն աւելի հարուստ է ու աւելի տեւական իր կեանքին պէս»: Նաեւ՝ «Կեանքի զանազան երեւոյթներուն համար ժողովուրդ մը իր բառերն ունի, բացատրութիւնները ունի, առածներն ունի. ասոնք ամէնքը այդ կեանքին ճշմարիտ նկարագիրներն են»(4):

Շնորհիւ ութսունականներու անխոնջ ու տքնաշան աշխատանքին, արեւմտահայ գրական լեզուն իրապէս մտաւ զարգացման լայն հունի մէջ, ստացաւ ձեւաբանական անհրաժեշտ միակերպութիւն, աւելի մօտեցաւ խօսակցական լեզուին, աստիճանաբար իր մէջ ներծծեց գրաբարի, միջին հայերէնի եւ դաւառային բարբառներու բարեմասնութիւնները՝ հասնելով ամենէն հարուստ լեզուներու շարքին, ընդունակ՝ արտայայտելու ժամանակակից մարդու մտածողութեան եւ զգացողութեան նրբերանգները:

Հայ գրականութեան ու լեզուի պատմութեան մէջ, ութսունականներու շարժումը իր բովանդակ էութեամբ ու բնոյթով նորա-

4) «Հայրենիք», 1892, քիւ 281:

լար էր ու աննախընթաց, տրուած ըլլալով որ իր ներմուծած բաղ-
մապիտի նորութիւններուն զուգահեռ (գրականութեան նոր սեւերու
յայտնարերում, գրական հին աւանդոյթներէ ձերբազատում, գրա-
կանութեան եւ հրապարակախօսութեան նոր ըմբռնումներու առա-
ջացում եւ զարգացում) աւելի արմատականօրէն մշակեց, ձեւաւո-
րեց ու տիրական դարձուց աշխարհաբարը:

Տ. Կամսարական՝ որպէս գրական գործիչներէն մին ութ-
ուեսականներու միաձոյլ հոյլին, իր միակ, բայց ուշագրաւ վէպով,
դնահատելի նպաստ բերաւ մասնաւորապէս լեզուաշինարարական
շարժումին:

Ակնարկելով Կամսարականի վարժապետին Աղջիկը վէպին,
Ա. Արփիարեան անոր հիմնական արժանիքներէն մէկը կը համարէ
անոր բնական լեզուն: Իսկ քննադատ Յակոբ Մեղաւոր կ'ըսէ. վէ-
պին «նկարագրած անձնաւորութեանց իրարու հետ խօսակցած լեզուն
հիանալի է, այն լեզուի մէջ կեանք կ'եռայ եւ կենդանութիւն կը
լուրէ անկէ»(5):

Արեւելի թերթի 1888 թուականի վերջին թիւին մէջ, վարժա-
պետին Աղջիկը վէպին նուիրուած ընդարձակ յօդուածով մը Հանդէս
եկած է Հրանդ Ասատուր, որուն գիտողութիւնները վէպի լեզուին,
եւ ոճի մասին յատկապէս, շահեկան են: Շեշտելով Կամսարականի
ոճին ինքնատիպութիւնը, Հ. Ասատուր ցոյց կու տայ, թէ հեղինակը
ամէն կերպով խուսափած է համեմատութիւններէ ու կրկնութիւն-
ներէ, լեզուական ճոռոմ վերամբարձութենէ:

Տիգրան Կամսարական յատուկ հոգածութեան առարկայ դար-
ձուցած է իր լեզուն՝ խորապէս գիտակցելով, որ առանց ժողովրդ-
դական լեզուի ատաղձին՝ անգոր է գեղարուեստական գրականու-
թեան լեզուն: Լեզուի թէ՛ հարստութիւնը, թէ՛ գեղեցկութիւնը ու-
նին ոչ միայն զաղափարական, հոգեբանական ու դասակարգային
ներդործութիւն, այլեւ գեղագիտական անառարկելի ոյժ, որոնք,
մանաւանդ գեղարուեստական գրականութեան համար, կը ներկա-
յացնեն վճռական նշանակութիւն:

Դրիգոր Զօհրապ անդրադառնալով լեզուի գեղեցկութեան
հրամայական պահանջին, իրաւացի ցատումով կ'ըսէ. «...Զեմ ըն-
դունիր, որ ուզողը այս գեղեցիկ լեզուն ճաշակէ զուրկ տարազով
մը հագուեցնէ ու փողոց նետէ. բոլոր ոյժովս կը բողբոսմ այս կերպ
ազատութեան մը դէմ, որ գեղծում մըն է»(6):

5) Տես՝ Յ. Մարգարեան, Տիգրան Կամսարական, էջ 162:

6) «Արեւելի», 1898, քիւ 3827:

Նկատի ունենալով Տ. Կամսարականի ներդրած գրական նորութեան նշանակութիւնը իրապաշտ վէպին դժով, հետաքրքրական պիտի ըլլար քննական ակնարկ մը նետել նաեւ հեղինակի գրական լեզուին, մասնաւորաբար լեզուական բառապաշարի բաղկացուցիչ տարրերուն:

ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐՐԵՐ

ԺԹ. դարու 60-ական թուականներուն, արեւմտահայ թէ՛ արեւելահայ գրական լեզուներուն մէջ, բացայայտ էր գրաբարի առկայութիւնը, որուն դէմ երկու հատուածներուն մէջ ալ բուն պայքար կը մղուէր:

Մեծանուն քննադատ ու լուսաւորիչ Միքայէլ Նալպանդեան, չրջադարձի կողմէն դէպի ժողովրդական լեզուն, դէպի լեզուի ժողովրդայնութիւն:

Բարեբախտաբար, նոր սերունդի գրողներուն համար, այս հարցը միանգամայն լուծուած էր ի նպաստ աշխարհաբարին: Անոնք ամէն կերպ կը ձգտէին գրել պարզ ու հասկնալի լեզուով: «Աշխարհաբարը գրաբարով ճոխացնելու եւ աղնուացնելու» կարգ մը հեղինակներու եւ վեհապետիկեան Մխիթարեաններու հրաւերները, անհետեանք մնացին:

Այս բոլորով հանդերձ գրաբարի հմայքը, ազդեցութիւնն ու դրոշմը ակներեւ մնացին, նոյնիսկ ա՛յն հեղինակներու լեզուին մէջ, որոնք գրաբարեաններու դէմ պայքարի դրօշակակիրներ դարձան: Ասոնց շարքին կը պատկանի նաեւ Տիգրան Կամսարական:

Վարժապետիմ Աղջիկը վէպը, հեղինակին կենդանութեան իսկ արժանացած է չորս հրատարակութիւններու, որոնց վերջին երկուքին միջեւ գոյութիւն ունի չնչին տարբերութիւն մը՝ լեզուական ուղղումներու գծով:

Վէպին՝ 1888 թ.ի թերթօնային հրատարակութիւնը, զգալի չափով կը կրէր գրաբարի ազդեցութիւնը, եւ վիպապաշտ վէպերուն յատուկ արտայայտչական որոշ ձեւեր: Թէեւ վերջին հրատարակութեան մէջ, որոշ չափով վերոյիշեալ տարրերը բեռնաթափուած են, այնուամենայնիւ գրաբարեան ձեւերը, նկատելի տեղ կը գրաւեն վէպին մէջ: Այսպէս(7) .

7) Նկատի առած ենք միայն Վարժապետին Աղջիկը վէպը: Բայց օրինակները վերցուած են Հայպետիքատի կողմէ 1956 թ.իմ հրատարակուած հատորէն:

ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՀՈՒՈՎԱԶԵԻՆՆԵՐ ՈՒ ԲԱՌԵՐ

Դերանուններու յաճախակի գործածութեան կիրարկութիւնը կամսարականի լեզուին մէջ, բաւական մեծ թիւ կը կազմէ, ինչ որ կը վկայէ գրաբարին անխզելի ազդեցութիւնը: Ի դէպ, այս «բաժինը» իրականութեան մէջ, շատ գրաբարաբոյր է, եւ մանաւանդ ժամանակակից գրական լեզուին համար անհարազատ: Բերենք օրինակներ(8) .

Որոյ – յարաբերական դերանուն, եզակի սեռ. Հոլով (էջ 27):
 Յորում – յարաբերական դերանուն, եզ. ներգոյական Հոլով (էջ 33):
 Որոց – յարաբերական դերանուն, յոգնակի սեռ. Հոլով (էջ 30):
 Յորս – յարաբերական դերանուն, յոգ. ներգոյական Հոլով (էջ 35):
 Զոք – անորոշ դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 226):
 Ումեք – անորոշ դերանուն, եզակի տրական Հոլով (էջ 226):
 Զնա – ցուցական դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 32):
 Նմա – ցուցական դերանուն, եզակի տրական Հոլով (էջ 36):
 Նորա – ցուցական դերանուն, եզակի սեռական Հոլով (էջ 169):
 Այստիկ – ցուցական դերանուն, յոգնակի ուղղական Հոլով (էջ 227):
 Այնու, այսու(9) – ցուցական դերանուն, եզ. գործ. Հոլով (էջ 43):
 Զայս – ցուցական դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 72):
 Յայդմ(10) – ցուցական դերանուն, եզ. բացառական Հոլով (էջ 203):
 Ո՞յր – հարցական դերանուն, եզակի սեռական Հոլով (էջ 247):

Յաճախակիօրէն երեւելի կը դառնայ եզակի և յոգնակի գործիական Հոլովաձեւին գործածութիւնը: Օրինակ. կերպիւ (էջ 31), ձայնիւ (էջ 66), հապնեպիւ (էջ 44), հանդիսիւ (էջ 122)՝ բոլորն ալ ի Հոլովման արտաքին թեքման Հոլովումներ, արժանեօք (էջ 47), հրաւիրանօք (էջ 35), դէմօք (էջ 183)՝ ա Հոլովման արտաքին թեքման Հոլովումներ:

Կարգ մը բառերու եզակի սեռականը – տարւոյ (էջ 30), եկեղեցւոյ (էջ 31), համբաւոյ (էջ 40), քշմամւոյ (էջ 116), բոլորն ալ ուա խառն Հոլովման, ակադեմիոյ(11) (էջ 33)՝ ո պարզ Հոլովման:

8) Գծիկէմ ետք տրուած են քերականական կարգ մը ծանօթութիւններ եւ տուեալ բառիմ վկայիմ մէջ գործածութեամբ էջիմ քիւր:

9) Գրաբարի մէջ կը գործածուի նաեւ այսուհի եւ այսուհի ձեւերը:

10) Գրաբարի մէջ գոյութիւն ունի նաեւ յայդմանէ հալովածութիւնը:

11) Այս բառիմ հայերէմ քարգմանութիւնմ ալ գործածած է կամսարական՝ կաճառ. տեսնել էջ 84:

Բաւական մեծ թիւ կը կազմեն բառերու յոգնակի սեռական հոլովածներու գործածութիւնները. այսպէս՝

- Ժամանակաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 29) :
 Ընկերակցաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 32) :
 Արուեստակցաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 70) :
 Բարեկամաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 71) :
 Դժոխաց - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 30) :
 Ոսկերց - ե պարզ, ներքին թեքման հոլովում (էջ 260) :
 Առն(12) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 238) :
 Բերց(13) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 84) :
 Եղբարց(14) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 49) :
 Կեմաց(15) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 52) :
 Կառաց(16) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 90) :
 Կամաց(17) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 90) :
 Պարուց(18) - ու պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 94) :
 Լրծոց(19) - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 96) :
 Լրոց(20) - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 126) :
 Պարտուց(21) - ու պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 280) :
 Աւուրց(22) - ու պարզ, ներքին թեքման հոլովում (էջ 287) :

Գրաբարեան հնացած ձևեր են նաեւ - սենեկ (էջ 28), դրու-
 թիւնք (էջ 29), նկարադրութիւնք (էջ 29), սանունք (էջ 29), հրա-
 ժարեցուցման (էջ 37), վալրկենի (էջ 54), որդեկի (էջ 192), հատ-
 կըլիալ (էջ 217), յակամայս (էջ 204), յայլայլմէ (էջ 167), բեռնա-
 կիրք (էջ 246) եւ այլ բառեր :

-
- 12) Ուզիդ ձեւն է այր :
 13) Ուզիդ ձեւն է քոյր :
 14) Ուզիդ ձեւն է եղբայր :
 15) Ուզիդ ձեւն է կեանք :
 16) Ուզիդ ձեւն է կտուք :
 17) Ուզիդ ձեւն է կամք :
 18) Ուզիդ ձեւն է պար :
 19) Ուզիդ ձեւն է կուրծք :
 20) Ուզիդ ձեւն է լուր :
 21) Ուզիդ ձեւն է պարտք :
 22) Ուզիդ ձեւն է օր (աւր) :

8 նախդիրի գործածութիւնը նոյնպէս, յաճախակի է - ցայն (էջ 34), ցայսօր (էջ 31), ցորշափ (էջ 41), ցվերջ (էջ 138), եւայլն:

ԳՐԱՐԱՐԵԱՆ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՁԵԻՆԵՐ

Լփանել (էջ 35) - այժմ կը գործածուի լքել բայածեւը:

Լիմիլ (էջ 42) - Ե խոնարհման անկանոն բայ:

Ագուցած (էջ 89) (հազցուցած) էին - սահմանական եղանակ, անցեալ յարակատար ժամանակ, յոգնակի, գ. դէմք:

Կորուսած (էջ 112) - նոյնը:

Յանգուցանելու (էջ 138) (սիրով կապել, հրապուրել) - սահմանական եղանակ, բաղադրեալ ապառնի ժամանակ, եղ., գ. դէմք:

Գոգցես (էջ 35) (կարծես) - պակասաւոր բայ, բ. ապառնի, եղակի, բ. դէմք:

Ձիջանք (էջ 38) (այժմ՝ զիջել) - սահմանական եղանակ, անցեալ կատարեալ ժամանակ, եղակի, գ. դէմք:

Ձրօսնուլ (էջ 81), արգելուլ (էջ 118), լնուլ (էջ 302) - ու խոնարհման անորոշ զերբայներ:

Խորշումեալ (էջ 65), սրտմտեալ (էջ 294), գրաւեալ (էջ 246), վարեալ (էջ 289), սեղմեալ (էջ 320)՝ բոլորն ալ Ե խոնարհման անցեալ զերբայներ:

Վերոյիշեալ բառերուն գերակշռող մասը, պէտք է ըսել, արդէն ծանօթ են որպէս գրաբարեան հնարանութիւններ, եւ կամ՝ որոշ ձեւափոխութեան ենթարկուած բառեր:

ԳՐԱՐԱՐԵԱՆ ՈՃԵՐ ՈՒ ԴԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐ

Դարձուածքները կը կազմեն ժամանակակից հայերէնի բառապաշարի անքակտելի մէկ օղակը, իբրեւ բառային մէկ միասնութիւն հանդէս եկող՝ դարձուածային բառոյթներ, ի մասնաւորի գրաբարեան դարձուածքներն ու ոճերը, որոնց առկայութիւնը կամսարականի լեզուին մէջ զգալի տեղ կը գրաւէ, յատկապէս նախդրային գործածութեամբ: Ի տարբերութիւն գրաբարեան հոլովածեւերուն, խոնարհման ձեւերուն ու բառերուն, վերոյիշեալները լեզուին կու տան յատկանշական հիւթեղ հրապոյր, բան մը, որ ժամանակակից հայերէնը նոյնպէս, որոշ չափով ժառանգած է գրաբարէն:

Ստորեւ՝ կամսարականի լեզուին մէջ նշմարուող գրաբարեան դարձուածքներէն եւ ոճերէն օրինակներ.

«Ի ձեռքիմ ունէր սուրճէ ափսէ մը» (էջ 28):

«Հայկարանը կը դասախօսէր այդ երեք ճիւղերն ի միասին» (էջ 29):

«Պանի՛ր, - բացազանչեց Ֆեներճեան յապուշ կրթեալ» (էջ 33) :

«Իբր վերջին թարգմանութիւն ի գրաբար» (էջ 33) :

«Իւր մտից փառք կ'արտասանէ» (էջ 33) :

«Անդրանիկ Ֆեներճեան եւս քան զիս հեշտալուր կ'ընծայէր իրենց ճարտասանութեան երաժշտութիւնը» (էջ 34) :

«Ակադեմիոյ անդամ մը այնքան յարգ չի վայելեր, որքան ի մեզ ձեմարանի հայկաբանն ունէր, գուցէ այնու, զի մէկէ աւելի անդամ ունի Փրանսական կաճառն» (էջ 34) :

«ձեմարանի հոգարարձութիւն ի ժողով գումարուած էր ամենակարեւոր խնդրով մը զբաղելու» (էջ 37) :

«Ի՛նչ պատասխանատուութեանց չէր ենթարկած ինքզինք ի փոխարէն դոյզն վարձուց» (էջ 52) :

«Երբ գիտեմ թէ յաճախ ի սիրոյ չէ, որ աղջիկ մը կը հաւնի առաջարկուած ամուսնութեան մը» (էջ 58) :

«Զոր ցայն վայր ի կարին կատարած էին Պոլսոյ յանձնակատարի մը ձեռամբ» (էջ 69) :

«Կը բաղձար զտնել ի ֆա սիրող սիրտ մը» (էջ 88) :

«Եւ ոչ եւս խօսեցան» (էջ 99) :

«Ուրոյ աչերն եւս պղտորած էին արտասուօք՝ ի լուր իւր աղջկան սրտայոյզ խոստովանութեան» (էջ 117) :

«Երբ նմա կ'երկնցնէր զայն ի ողջոյն» (էջ 136) :

«Զի այդու յաչս Արամի ճշմարիտ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլար» (էջ 140) :

«Զոր իբր եղբայր կը սիրէր ի տղայ տիպց» (էջ 180) :

«Դիմումն եղած էր ի Պատրիարքարան» (էջ 200) :

«Ատոնիս կը փութար ի փախուստ» (էջ 200) :

«Վառնգի իւր կարծեօք անդամոց ամուսնացեալ ըլլալը Սահմանադրութիւնը չի պատուիրեր» (էջ 210) :

«Ուրպէսզի վարժապետը նոր ի նորոյ շնորհակալութիւններով չչփոթէ զինք» (էջ 250) :

«Յանկարծ ի հեռուստ ձայն մը կը լսուի» (էջ 289) :

ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Գեղարուեստական երկերու լեզուին համար կարեւոր նախապայման է ժողովրդական զգայարանքը, վիպերգական շունչն ու նուրբ քնարականութիւնը, որոնց առկայութիւնը ինքնին լիցք կուտայ հեղինակի լեզուին, ոճին, դարձուածքներուն, թեւաւոր խօս-

քերուն, փոխարեքական իմաստներուն ու բառաձեւերուն: Կասկածէ դուրս է, որ այս բոլորը կ'ենթադրեն մտքի խորութիւն, կենսա-խիւղ լուստեսութիւն, թախիծի եւ մորմոքի յուզաթաթաւ տրամադրութիւններ:

Այս առումով, Տ. Կամսարական որպէս իրապաշտ դպրոցի կարկառուն դէմքերէն մէկը, իր ժամանակակիցներուն նման, եղաւ բառակերտիչ մը, որ մասնաշատուկ փայլ ու հմայք ընծայեց իր լեզուին:

Ի տարբերութիւն այլ ութսունականներու բազմապիսի նորարարութեանց, Կամսարականի բառամթերքը աւելի ճկուն է, համոզիչ, վէպի խորքին ու բովանդակութեան հարազատ: Աւելին՝ վէպին մէջ ումանթիք դրոշմը ակնյայտ ըլլալով (մանաւանդ շատ եղբրական պահերուն), յոյժ ակներեւ կը դառնայ հեղինակին խոովքը՝ մեր բառագանձի հսկայ շտեմարանին մէջ չկարենալ գտնելու համար իր փնտռած համապատասխան բառերը: Ասկէ՝ երիտասարդ վիպագիրին ճիշդ յօրինելու նոր բառեր, կամ փոխ առնելու այլ հեղինակներու կողմէ շինուած բառեր, որոնք սակայն գործածութեան մէջ չեն մտած(23):

Այնուհանդերձ, կարելոր էր այդ ճիշդ, բառագանձը հարըստացնելու եւ նոր բառերով համալրելու տեսակէտով: Ստորեւ՝ օրինակներ իր նորակերտութիւնէն.

Յոյզ արմատէն կազմուած բարդ բառեր են — սրտայուզութիւն (էջ 81), դրդայայտ (էջ 98), տագնապայայտ (էջ 267), փռշտայայտ (էջ 283), վրդովայայտ (էջ 296):

Բոյր արմատէն՝ սիրաբոյր (էջ 92), տխրաբոյր (էջ 213), հիւանդաբոյր (էջ 262), սգաբոյր (էջ 300):

Գեղ արմատէն՝ ստուերագեղ (էջ 89), սիրագեղ (էջ 92), մագեղ (էջ 267):

Տեսիլ բառէն՝ շոգեստեսիլ (էջ 89), բիրեղատեսիլ (էջ 93):

Նուագ բառէն՝ միլանուագ (էջ 131), սիրանուագ (էջ 131):

Սէր բառէն՝ սիրամիւթ (էջ 108), սիրակեղ (էջ 166):

Նմանօրինակ այլ բառեր են նաեւ հետեւեալները, որոնք ամբողջական նախադասութեան մէջ կը ներկայացուին՝ չեղտելու համար անոց նորարարութեան յատկութիւնը:

23) Իր ներպնդեցիկ մէկուն համար... «Իբր վերնագիր կը փնտրէր հայերէն բառ մը, որ համապատասխանէր ֆրանսերէն *guseux* բառին: Այն ատեն յիշեցինք որ Ռուսինեան... հովհուլ բառը գործածած է այդ իմաստով» (Հ. Ասատուր, Դիմաստուերներ, Կ. Պոլիս, 1921, էջ 263):

«Հնաւանդ ճիւղալէին տեղ կը կրէր երկար դասական ուրտեն-կոթն» (էջ 34):

Հին - աւանդ բառերու կցումն է, որ կը նշանակէ նահապե-տական:

«Դուրս կը ցցուէր իրրեւ հսկայ յառաջապահ, շփառքելով (24) իւր երեսը» (էջ 54):

Շուք-աւոր-եւ:

«... Վարժապետին քթին, որ ահաբեկ ու թերեւս քաբեկ՝ յետս ընկրկեցաւ, ձեռքը քթին տանելով» (էջ 66):

Ահաբեկ բառին առնմանութեամբ ստեղծած է այս բառը՝ քթ-ա-բեկ:

«Ութ տարի արձակալիզ ապրելէ յետոյ, Արամ հարկադրած էր զնա վզնոց գործածելու» (էջ 85):

Արձակ-ա-վիզ. բառ մը, որ քաղաքացիութիւն ստացած չէ, թէեւ պատկերաւոր է, գեղեցիկ եւ անհրաժեշտ:

«Այդ ճիւղալիս ու քերտսփոյ կուրծքէն... գեղեցկահիւս չղթայ մը կ'իջնէր» (էջ 89):

Ձիւն-ա-փառ, թեր-ա-սքող. իրօք, երկու ինքնատիպ բառեր, որոնք պէ՛տք է մեր բառապաշարէն ներս ընդգրկել: Երկրորդը, որ կը նշանակէ կիսով ծածկուած, կիսաքող, ամբողջ պատկեր մը, ի-մաստ մը կրնայ ներկայացնել:

«Ծաղիկներէ փնջիկ մը կը չքաւորէր իր խարտիշաքել մազերն» (էջ 89):

Պարտեաշ-ա-թել. փոխանակ ըսելու խարտիշահեր, հեղինակը այս բառաձեւը կ'օգտագործէ, ինչ որ ճիշդ է, բայց ոչ-գործածա-կան:

«Մետաքսալիտ կերպասին վրայ, վայելչօրէն կ'երթար ձախ կողմէն զղանցքին ստուերագեղ ծալքերը վեր առնուլ» (էջ 89):

Մետաքս-ա-վիտ. գրեթէ գործածութենէ զուրկ, հակառակ ա-նոր որ տեղին գործածուած է եւ մանաւանդ նախադասութեան ի-մաստին ներդաշնակ երանգ մը կու տայ:

«Կը խորաքննէր անոր մէն (25) մի բառը» (էջ 107):

24) Բայականութիւնը, որպէս հայերէնի բառապաշարի գլխաւորութիւնն ու ներքին հարուստ հնարաւորութիւններէ մէկը, իր քերականական զարգացումը սկսաւ մասնաւորաբար աշխարհարարի մէջ, որում մէկ ցայտուն օրինակը կը համ-բիսանայ վերայիշեալ բառը:

25) Հնացած բառ, որ սակայն, կենսունակ է բարդութիւններու մէջ՝ միայն մշակակութեամբ. օրինակ՝ մեծանկեաց, եւայլն:

Խոր-ա-քննել. երբեմն այս բառի գործածութեան կարելի է հանդիպել, բայց ընդհանրացած ձեւն է՝ խորազննել բառը:

«Ջրալուն էր Գարեգին, փափկամոյշ աղջկան մը նման վեհերոտ» (էջ 110):

Փափուկ-անոյշ. լաւ բառակերտում մը, որ կը մատնանշէ ենթակային հեղութիւնն ու ամօթխածութիւնը:

«Վարժապետն հետզհետէ իւր ծխախոտի գլանիկը մեծաշունչ քաշելէ յետոյ, հաղորդեց էֆենտիին տղուն կամքը» (էջ 111):

Մեծ-ա-շունչ. անդործածական եւ սխալ բառակազմութիւն մը (շունչը մեծ չըլլար). կը գործածուի լայնաշունչ բառաձեւը:

«Յարմար, գերայարմար էր առիթն, եւ չպիտի փախցնէր զայն» (էջ 176):

Գեր-յարմար. առիթին, ժամանակին յարմարութիւնը շեշտելու համար, գործածած է գիր նախածանցը, որ լիովին արդարացուած է:

«Իւր բոլոր կեանքն հացաբարձ ձիուն հետ էր անցուցած» (էջ 237):

Հաց-ա-բարձ. լաւ ու պատկերաւոր բառազուգորդում մը, որ սակայն, այսօրուան առումով, ժամանակավրէպ է:

«Կը փողփողէր միշտ լուսնբանգ» (էջ 239):

Լոյս-երանդ. բանաստեղծական ու դիւթեղ բառ մը, որուն գործածութիւնը պէտք է ընդարձակել:

«Ստորնայարկն յատկացուած է վաճառականական ճիւղին» (էջ 247):

Ստոր(ն)-ա-յարկ. վերնայարկ բառին հակադրութեամբ շինուած:

«Այդ օրէն Գարեգին ուզած էր իւր այդ նոքագարքոյց յիշատակները ծածկել» (էջ 248):

Նոր-ա-զարթոյց. խօսուին, բովանդակալի ու երաժշտական բառ մը, որ կ'արժէ մեր բառամթերքին մէջ շրջանառութեան մըտցընել:

«Իւր տխրահնչիւն շեշտերը միայն կը խղէին այն լուսթիւնն, որ կը պատէր զիրենք» (էջ 258):

Տխուր-ա-հնչիւն. յուզական, թախծալի բառ մը, որ անհրաժեշտ է գործածել:

«Վարունգն իւր տերեւոց տակ դեռաւսփռ կը սողայ» (էջ 268):

Դեռ-ա-սքող (նոր ծածկուած). հոյակապ բառակերտում. գործածութեան ոլորտը պէտք է տարածել:

«Կը վառէ մումալուցիկի մը» (էջ 298):

Մոմ-ա-լուցկի. մասնաւոր հմայք կամ իմաստ ներկայացնող բառ մը է: Յոյց կու տայ լուցկիին կազմութիւնը: Գրեթէ ժամանակաւորէպ:

«Իւր հեկեկանքները պիտի ընուն այդ մահահոտ խուցն» (էջ 302):

Մահ-ա-հոտ. դիպուկ ու պատկերաւոր բառ մը, որ իր իմաստով սահմակեցուցիչ է, ահաւոր վտանգի մը նախանշանը ազդարարող:

«Բոլոր տնեցիք, վրդովատամք ու խելացնոր, կը շրջապատեն Աստղիկի անկողինն անշուկ» (էջ 322):

Վրդով-ա-տանջ. իրենց իմաստով իրար լրացնող, չարչարանքը աւելի ընդդժող բառակերտում մը, որուն, նմանօրինակ պարագաներու մէջ գործածութիւնը լիովին կ'արդարացուի:

Ինչպէս երեւան կու գայ վերոյիշեալ բառակերտումներէն ու բառահնարումներէն, կամսարականի մօտ անոնք բուն փափաքի կամ մոլուցքի արդիւնք չեն. ընդհակառակը, իրավիճակներու, պատկերներու իմաստ մը մէկ բառով արտայայտելու տրամաբանական, անհրաժեշտ, տեղին ու յոյժ գովելի ձգտում ու միտում, որ կոչուած էր մեր բառապաշարը զարգացնելու ու հարստացնելու, օգտուելով անոր բառակազմական այլազան միջոցներէն:

ՀԻՆՑԱԾ ԲԱՌԵՐ ԿԱՄ ԻՄԱՍՏԱԿԻՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կամսարականի լեզուին մէջ նկատելի են բառերու կարեւոր թիւ մը, որոնք այժմ իրենց իմաստներով եւ էութեամբ հինցած են, եւ մեր ժամանակներու ընթերցողին համար կը մնան անծանօթ, անհասկնալի, կամ բոլորովին խորթ: Այսպէս.

Ձազրաքոքմի (էջ 34) = դարչելի:

Անձկակարօտ (էջ 43) = սաստիկ կարօտցած:

Տրամախորհիլ (էջ 43) = ուշի ուշով դատել, մտածել:

Նախանձաքի (էջ 92) = նախանձէն ճայթող:

Խրախալից (էջ 94) = սաստիկ ուրախութեամբ լի:

Ամօքլեած (էջ 98) = ազնիւ ամօթ ունեցող:

Հատակաւոր (էջ 106) = կցկտուր, կտոր-կտոր:

Փութամակի (էջ 106) = շուտափոյթ, արագ:

Փաղափուշ (էջ 108) = փաղաքշող, դուռող:

Հեղով (էջ 115) = թափելով:

Շահատակաւոր (էջ 130) = արշաւել, յարձակիլ սիրող:

Խաւարչուտ (էջ 145) = խաւար, մութ:

Ժիրաժիր (էջ 169) = շատ ժիր, առոյգ :
 Սոյլ (էջ 275) = սուղոց :
 Քաղցրասիւք (էջ 283) = քաղցրաշունչ հով :
 Փքքիմագարդ (էջ 283) = փթթած, զարդարուած :
 Դառնադառն (էջ 285) = չափազանց դառն :
 Դեղամերժ (էջ 285) = դեղ մերժող, դեղէն խորշող :
 Հրամիւք (էջ 292) = հուրէ կազմուած նիւթ :
 Կեմագրաւ (էջ 292) = կեանքը խզող :

ՀԱԶՈՒԱԴԵՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Կարելի է հանդիպել նաեւ բառերու, որոնց գործածութիւնը, կամ սահմանափակ է, կամ հազուադէպ : Այսպէս.

Բերկրապատար (էջ 41) = բերկրալից :
 Հրատոչոք (էջ 81) = հուրէ այրուած :
 Յետագդեցիկ (էջ 92) = յետադարձ :
 Մահաստուեր (էջ 110) = մահամերձ :
 Տեմդայոյզ (էջ 109) = տենդահար :
 Փոխամագրոց (էջ 174) = փոխանակագիր :
 Ուժգնակ (էջ 182) = ուժգնապէս :
 Տրամաքախիծ (էջ 213) = տրտում եւ թախծալից :
 Արտասուաքուրմ (էջ 252) = արտասուքով թրջուած :
 Դալկատիկ (էջ 262) = գունատ :
 Ուղիսնախոս (էջ 298) = գետի նման հոսող :
 Պայծառամշոյլ (էջ 321) = լուսաճաճանչ, շատ լուսաւոր :
 Քրտնակայլակ (էջ 321) = քրտինքի կաթիլներ :

Ինչպէս նկատելի պիտի դառնայ վերոյիշեալ զոյգ բաժիններէն, կան բառեր, որոնք կրնան կարգ մը հեղինակներու լեզուին մէջ առկայ ըլլալ, կամ ստէպ-ստէպ գործածուիլ : Այդուհանդերձ, իրողութիւն է նաեւ, որ յիշեալ բառերը չունին կենսունակութիւն ու գործածութեան ընդհանրութիւն :

Փոքրացուցիչ, փաղաքական իկ վերջածանցը, որուն գործածութիւնը ութսունականներու լեզուին մէջ ընդհանրացած երեւոյթ մըն էր, նոյնպէս կարելի է հանդիպել Կամսարականի մօտ : Օրինակ՝ խնկարուրիկ (էջ 34), սրտիկ (էջ 75), ձայնիկ (էջ 76), հեշտագդեցիկ (էջ 92), խաղաղիկ (էջ 229), վայրիկ (էջ 248), գաւաթիկ (էջ 266), ապտակիկ (էջ 284) :

ինչպէս մեր ռոմանթիքներուն, նոյնպէս եւ ութսունական իրապաշտ սերունդին վրայ ակնյայտ էր եւրոպական, յատկապէս ֆրանսական դրականութեան ազդեցութիւնը, ինչ որ իր հերթին, անխուսափելի դրոշմ մը պիտի դնէր նաեւ լեզուին վրայ: Արդարեւ, Տ. Կամսարական, որպէս ջերմ երկրպագու մը ֆրանսական լեզուին ու դրականութեան (26), ենթակայ էր անոր ազդեցութեան: Վարժապետին Աղջիկը վէպը անուղղակի պտուղն է այդ ազդեցութեան: Ինչ կը վերաբերի օտար բառերու (ֆրանսերէն) յաճախակի դործածութեանը Կամսարականի լեզուին մէջ, ատիկա կարելի է բացատրել ժամանակի համար հետեւեալ բնորոշ տուեալներով.

1) Ժամանակի պետական ու բարձր խաւերու յարաբերութիւններուն մէջ, ֆրանսերէնը իրբեւ եւրոպական լեզու, տիրական էր ու գերակշռող:

2) Պոլսահայ մտաւորականութեան մեծ մասը լաւապէս տիրապետած էր ֆրանսերէն լեզուին եւ քաջատեղեակ՝ ֆրանսական դրականութեան, որուն անմիջական ազդեցութիւնը խիստ զգալի էր դրական, աշխարհահայեացքային ու լեզուական տեսակէտով:

3) Ազատ ասպարէզի մարդոց, սալոնային եւ քաղքենիական խաւերուն մօտ՝ նորոյթ էր ֆրանսերէն լեզուով խօսիլը, կամ ֆրանսախառն հայերէնով արտայայտուիլը: Ասոր դիմաց՝ աշխատաւոր, բանուոր, արհեստաւոր եւ հասարակ խաւին մէջ նշմարելի էր այլ ծայրայեղութիւն մը՝ թրքախառն հայերէնով խօսակցութիւնը:

Տ. Կամսարականին վէպը, որ կ'ընդգրկէ դասակարգային տարբեր խաւերու ներկայացուցիչներ (Յակոբ Նահապետեան, Արսէն Գարեգինեան, Անդրանիկ Ֆեներճեան), վերոյիշեալ կրկնակի ազդեցութիւնները ընկալած է այն չափով՝ որքան կը պահանջէ տիրապետող արտայայտչական հարազատութիւնը, թէեւ՝ ֆրանսերէն բառերու դոյուլութիւնը, յարաբերաբար աւելի մեծ թիւ կը կազմէ, քան թրքերէն բառերունը:

Պէտք է նշել սակայն, որ ե՛ւ առաջին, եւ մանաւանդ երկրորդի դործածութիւնները, կատարուած են դիտումնաւոր՝ դասակարգային բաժանումներուն ու տարբերութիւններուն տալու համար յատուկ գունեղութիւն ու երանգ:

26) Որում համար Հ. Ասատուր կ'ըսէր. «Ալֆոնս Տատի հետեւող մըն էր» (Տես՝ Դիմատուներ, Կ. Պոլիս, 1921, էջ 254):

Հիմնաւորելու համար վերադրուածները, ահա՛ կարգ մը Ֆրանսերէն բառեր, որոնք մուտք գործած են կամսարականի վարժապետին Աղջիկը վէպին մէջ.

«Մայր Արաքսին», «Մնասցէս Բարեաւ» եւ այլ նման երգեր ընկերութեան ռեբեք-ուստին (խաղացանկ) ամենէն լաւ կտորներն էին» (էջ 31):

«Շուտ փոխած էր իւղոտ ռըտեմկոքն (տեսակ մը բաճկոն)» (էջ 36):

«Շատ կ'աշխատէր Ֆրանսական դեսպանատան պանֆիլէն (դրամատան պաշտօնեայ) ըլլալ» (էջ 73):

«Վերջը տեսնեմ չապիկիդ պոռտէն (ձեռագործ) որչափ առաջ տարիր» (էջ 109):

«Հոգ չէ՛, վերջապէս դաշնակահարութեան ֆոնֆուր (մրցում) չկայ հոս, ոչ ալ ֆոնսեր (համերգ)» (էջ 159):

«Կարծէք թէ անքրաքի (ընդմիջում) միջոցին թատերաբեմը հոս փոխադրուած է» (էջ 171):

«Բայց կարծեմ եղբայր եղբոր մէջ այդպիսի սերեմնիներու (արարողութիւններու) պէտք չկայ» (էջ 187):

«Բենտիկի կողմերը որսի ելած է եղեր, եւ մեք-րեսն (հոմա-նուհի) ալ իւր հետ առած է եղեր» (էջ 273):

«Հազած է լայն ու հանդիստ սաֆ (տեսակ մը հագուստ) մը եւ նոյն գոյնէ ֆիւլոք (տաբատ) մը» (էջ 292):

Եթէ Տ. Կամսարականի մօտ ընտրու է, մէկ կողմէն վերնախաւի լեզուին յատուկ երանգաւորումը տալու մտահոգութիւնը, միւս կողմէն՝ ակներեւ է պարզ խաւի հերոսներուն լեզուին հարազատ մնալու ճիգը, որ հեռու է աչքառու թրքարանութենէ եւ ճոռոմաբանութիւններէ, ընդհակառակը՝ ան շատ պարզ է, յստակ ու ժողովրդական, ուր երբեմն կարելի է հանդիպիլ բառերու, որոնք ունին զուտ տեղական երանգ, կամ գաւառական դրոշմ: Սակայն պէտք է ըսել, որ նայած վէպի ծաւալին եւ ժամանակի տարբեր հոռանքներու ներդրածութեան, անոնք կը կազմեն չնչին տոկոս մը: Բերենք օրինակներ.

«Զմեռը մօտեցաւ, դէշ աղէկ պուրդէ ֆիստամ մը շինելու է Աստղիկին, մաքիլ է, չը՞ հաւասիր» (էջ 27):

«Եւ ինչ տքնութիւններ չէր ունեցեր Գարեգին, ծառայելով հայ չորպանիներու (տէր, աղա)» (էջ 52):

«Եթէ Բերա ըլլար, թերեւս երեսը չէր նայեր, բայց հոս չոմերում (եղեւնի) տակ...» (էջ 138):

«Պարոն Ակոր, նայէ սա խառնէին զիմացի աշնին ի՛նչ ունի»
(էջ 214) :

«Մերինները կը ճանչնաս - խաւազ կը զրկեն, եւ եթէ ատով
ալ չըլլայ՝ չաւուշ մը» (էջ 226) :

Տ. Կամսարական կը մնայ արեւմտահայ գրականութեան այն
եղակի հեղինակներէն, որ ութսունականներու երախտաշատ հոյլին
մէջ կը դրաւ յատուկ պատուանդան մը, իր ինքնուրոյն, անսա-
թաք եւ կատարելագործուած լեզուով, ինչ որ կ'արտացոլէ հայոց
լեզուի բառաբանական հմայքն ու ճկունութիւնը :

Կամսարական մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ կը ներկա-
յանայ երկու երեսներով, մին՝ որպէս իրապաշտ վէպի աչքառու
ռահվիրայ, միւսը՝ որպէս աշխարհաբարի գրականացման վարպետ :

THE VOCABULARY OF TIGRAN GAMSARAGAN

BAROUYR AGHBASHIAN

(Summary)

Tigran Gamsaragan is one of the most talented realistic Armenian writers of the fourth quarter of the 19th century. His novel, *The Teacher's Daughter* (Varjabedin Aghtchige) is not only of great literary value, but also enhanced the popularization of the Western Armenian dialect. In spite of persisting elements of Old Armenian in his diction, the novelist has contributed greatly, through his new words, new style and use of the conversational Armenian, to the sound establishment of the Western Armenian dialect.

